

MEHRİBAN MURADOVA
QƏNİRƏ ALLAHVERDİYEVƏ
AzTUmehriban-qənirə.@mail.ru.

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ CƏMLİK KATEQORİYASININ LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONUN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İFADƏ ÜSULLARI

Açar sözlər: fəlsəfə, ingilis dili, cəmlik kateqoriyası, qrammatik kateqoriya, say.

Keywords: philosophy, English language, the plurality category, grammatical category, numeral.

Ключевые слова: философия, Английский язык, категория множества, числительное.

Kəmiyyət elmi-fəlsəfi kateqoriyadır. “Fəlsəfə ensiklopediyası” nda kəmiyyət kateqoriyasının tərifı aşağıdakı kimi verilir. “Kəmiyyət kateqoriyası universal, yəni məntiqi kateqoriya olub gərəkliyin dərk edilməsində vacib pillələrdən biridir”

Kəmiyyət kateqoriyası müasir insan təfəkkürünün ən mücərrəd kateqoriyalarından biridir. Mücərrədliyin çox yüksək səviyyəsinə malik olduğu üçün kəmiyyət kateqoriyasının obyektiv aləmlə birbaşa əlaqədə olması ilk baxışda tez nəzərə çarpmır.

Dilçilərin diqqət mərkəzində olan qrammatik kateqoriya barədə V.Admoni yazır: “Morfoloji və sintaktik forma vasitələri sahəsinə aid olan müxtəlif formalardan hər biri dil quruluşunda hər hansı bir funksiyanı yerinə yetirir”. O, bu funksiyaların müxtəlifliyini və onların hər hansı bir formanın sözlərin leksik semantikasına aid olan ümumiləşdirilmiş və mücərrədləşdirilmiş məna tutumunu ifadə etməsinə xidmət etdiyini qeyd edir. Bəzən isə qrammatik forma hər hansı bir qrammatik vahidin strukturunun qurulması üçün tətbiq edilir.

V.Admoni qrammatik kateqoriyaların müxtəlif növlərinin olduğunu vurğulayır. Onun fikrincə, xüsusilə A.M.Peşkovski tərəfindən irəli sürülmüş “obyektiv” və “subyektiv-obyektiv” kateqoriyaların qarşılaşdırılması daha əhəmiyyətlidir. Obyektiv kateqoriyalar obyektiv reallığın insan şüurunda əks olunmuş məhfumlarının ümumiləşdirilmiş və mücərrədləşdirilmiş formada ifadəsidir. Müəllif bu kateqoriyaları “məntiqi-qrammatik” kateqoriyalar kimi qəbul edir. Onun qənaətinə görə, onların obyektiv xarakteri, onların real hadisələri müxtəlif nöqteyi-nəzərdən əks etdirə bilməsi və həmçinin hər hansı məntiqi-qrammatik kateqoriyanın ümumi aidiyyəti mənası və bu

kateqoriyaya mənsub olan bir neçə formanın semantikasını arasındakı müəyyən ziddiyyətlər ilə əlaqədar deyildir.

Kəmiyyət kateqoriyası dünyanın bütün dillərinə xasdır və bu dillərdə leksik qrammatik vasitələrlə geniş ifadə xüsusiyyətlərinə malikdir.

İngilis dilində ən vacib qrammatik kateqoriyalarından hesab olunan cəmlilik kateqoriyası uzun tədqiqat yolu keçmişdir. Kəmiyyət gerçək dünyanın hər bir obyektinin ayrılmaz xüsusiyyətidir. Bu barədə İ.A.Boduen de Kurtene yazırdı: “Mövcudluq formalarından biri də riyazi təfəkkürlə bölünmüş və bütövləşmiş kəmiyyət təsəvvürlərinin bütöv kompleksidir.” İ.A.Boduen de Kurtenehəmin əsərində kəmiyyət münasibətlərinin müəyyən edilməsinin və təsvirinin “dil təfəkkürünün bütün sahələrində” vacib amil olmasına işarə edir. Bu məsələyə toxunan akademik L.V.Şerba isə yazırdı: “Hər hansı bir qrammatik kateqoriyanın varlığı onun məna ilə sıx bağlılığı və onun bütün formal əlamətlərilə şərtlənir. Mənanı nəzərə almadan formal əlamətləri təyin etmək mümkün deyildir”. Kəmiyyət kateqoriyasını V.V.Vinoqradov şərh edərkən qeyd edirdi ki, ismin məna quruluşunda kəmiyyət formalarında yalnız qrammatik yox, həm də leksik-semantik fərqlər də mövcuddur. Y.S. Maslov isə kəmiyyət kateqoriyasını belə izah edir: “Kəmiyyət kateqoriyasının məzmununu insanın şüuru və dil formaları vasitəsilə əks olunan kəmiyyət münasibətləri təşkil edir. Dünya dillərində tək və cəmdən savayı ikili, bəzən də üçlü, hətta toplu kateqoriyalarına da rast gəlinir. Digər tərəfdən, bəzi dillərdə ismin kəmiyyətlərdə ifadə olunması vacib deyildir”. Rus dilçisi V.V.Vinoqradov qeyd edir ki XIX əsrin əvvəllərində rus tarixi qrammatikasının yarandığı ilk dövrlərdə rus dilində cəm formanın məna müxtəlifliyi tədqiqatçıların diqqətini cəlb etməyə başlamışdır. Cəmin formaları və mənası morfoloji və semantik cəhətdən tək formadan xüsusi ayrılmış şəkildə götürülürdü. İsimlərin tək formasının funksiyası ümumiyyətlə qeyri-müəyyən görünürdü. Tək formaya tək-cəmlilik əşyaları bildirən isimlər deyil, həmçinin say anlayışından uzaq olan, məsələn, mücərrəd və toplu anlayışların, əşyaların adları da daxil edilirdi. V.V.Vinoqradovun fikrincə isə, bu isimlərin tək və cəm formaları arasındakı paralelliyi və qarşılıqlı əlaqəni pozurdu. Onun fikrincə, ismin cəmm forması kateqoriyası qüvvətli bir kateqoriya kimi meydana çıxır. Tək forma kateqoriyası isə cəm formaya münasibətdə neqativ bir kateqoriya kimi, bəzən isə “sıfır” kateqoriya kimi görünür.

A.A.Reformatski məsələyə münasibətdə yazır: “Qrammatik kateqoriya eynicinsli hadisələrin və hər şeydən əvvəl eynicinsli qrammatik sözlərin formalarının fərqləndirilməsi zamanı yaranan halların məcmusu, birləşməsidir”. Ona görə, qrammatikada kateqoriyalar daha geniş, məsələn, nitq hissələri və daha dar məsələn bu və ya digər nitq hissəsinin tərkibində daxili qruplaşma hadisələri qismində ola bilər. O, buna müvafiq olaraq,

“qrammatik forma” və “qrammatik kateqoriya” terminlərini qarışdırmamağı vacib sayır.

Qrammatik forma ifadə vasitəsi ilə əlaqədardır. Qrammatik mənanın və bu mənanın ifadəsinin qrammatik vasitəsinin qarşılıqlı münasibəti onların vəhdətindədir. A.A.Reformatski hesab edir ki, qrammatik kateqoriya isə qrammatik ifadənin konkret vasitəsi ilə əlaqəli deyil və bu o demək deyildir ki, qrammatik kateqoriya anlayışın, məntiqin bir sahəsidir və dil xaricində durur. A.A.Reformatskinin fikrincə, əksinə olaraq, qrammatik kateqoriya dildə qrammatik cəhətdən ifadə olunursa, onda o, dil faktına çevrilir, yəni yenə həmin və ya başqa qrammatik vasitələrlə müşayiət olunur, ancaq bir və ya müxtəlif vasitələr qrammatik kateqoriya üçün əhəmiyyətli deyil.

A.A.Reformatski əlavə edir ki, bir sıra dillərdə “ikilik” məna, ikilik say formaları vasitəsilə qəbul edilmiş qrammatik ifadəsi olduğu halda (qədim slavyan, qədim yunan, sanskrit, qədim rus, litva dilləri), eyni bir hal ikili say kateqoriyası olmayan digər dillərdə isə “iki” kimi saylarla birləşmə yolu ilə və müvafiq isimlərlə ifadə oluna bilər. Onun fikrincə, rus dili üçün xarakterik olan və cəmdə təsirlik halında meydana çıxan canlılıq və qeyri-canlılıq kateqoriyası digər Avropa dilləri üçün qeyri-adidir.

A.A.Reformatski kəmiyyət kateqoriyasını özünəməxsus şəkildə şərh edir. “Kəmiyyət kateqoriyasının fərqləndirilməsi vasitələrinin müxtəlifliyi onların hər birinin vəhdətinə mane olmur. Qrammatik vasitələrin izomorfizmi məhz bunda öz ifadəsini tapır, yəni bu o deməkdir ki, müxtəlif vasitələr eyni qrammatik funksiyada çıxış edə bilər”.

Müasir ingilis dilində isimlərdə kəmiyyət kateqoriyası iki tərəfin qarşılaşmasının tək-cəm şəklinin ifadəsində öz əksini tapır. Tək-cəm qarşılaşmasında ikinci tərəf dominant tərəf hesab edilir. Çünki tək formada kateqoriya əlamətinin aşkarlığına, eksplisitliyinə işarə edilmir. Analoji vəziyyəti Azərbaycan dilinə də şamil etmək olar.

O.Yespersenin fikrincə, hansı əşyaların birgə hesablanması onun dil ifadəsindən asılıdır. Onun fikrincə, bir çox hallarda bu təsnif təbii olur və faktiki olaraq bir sıra dillərdə üst-üstə düşür, ancaq bəzi hallarda dil strukdurundakı fərqlər nəticəsində meydana çıxmış müxtəlifliklər də müşahidə edilir. Məsələn, ingilis dilində /Jack and Jane are cousins// demək çətin deyildir, çünki /cousin/ sözü eyni zamanda həm “əmioğlu, dayıoğlu” həm də “əmiqızı, dayıqızı” mənasını ifadə edir. Digər tərəfdən, ingilis dilində almanların /Geschwister/ “bacı-qardaş” kimi adlandırdığı anlayış üçün lazımi termin yoxdur. Bəzən ingilis dilində /brothers and sisters/ kimi birləşmələrin qarşısında say tətbiq edilir, məsələn, / They have ten brothersand sisters// (Onların on bacı və qardaşı var). Bu isə “iki qardaş + səkkiz bacı” və ya digər bir birləşməni ifadə edə bilər. Kişi və qadın cinsli canlı varlıqların birgə ifadəsinə təbii tələbat bir sıra dillərdə sintaktik

qaydaların yaranmasına şərait yaratmışdır. O, kişi cinsinə məxsus cəm formasının hər iki cinsdən olan varlıqların ifadəsi üçün işlədilməsini götürir.

Linqvistik mənbələrin təhlili ingilis dilində ismin 12 leksik-qrammatik kateqoriyanın olduğunu göstərir: ümumi/xüsusi, maddi/topluluq bildirənlər, abstrakt/konkret, sayıla bilən/sayıla bilməyən, canlı/cansız, şəxsi/shəxsiz. Sayıla bilən isimlər sayılması mümkün olan predmetləri bildirir. Onlar tək və cəm formalara malikdirlər. Məsələn, /a book-five books/, /a day-two days. Sayıla bilən isimlər müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bildirən artikiillərlə işləmə bilirlər: /a book –the book/. Cəmdə isə onlar /many/, /few/, /a few/ əvəzliliklərlə və kəmiyyət sayları ilə işləmə bilirlər: / I havent many English books// (Mənim ingilis dilində kitabım elə də çox deyil), / I have few English books// (Mənim ingilis dilində bir neçə kitabım var), / I have a few English books// (Mənim ingilis dilində kitabım azdır). Sayıla bilən isimlər konkret (Concrete

Ədəbiyyat

1. Философская энциклопедия. Т.2, М.,”Советская энциклопеди”, 1962,с.576
2. Адмони В.А. Основы теории грамматики. М.,-Л., Наука, 1964
3. Бодуэн де Куртене И..Избранные работы по русскому языку. М., 1974
4. Виноградов В.В. Русский язык. Москва 1972

**M.Muradova,
G.Alakhverdieva**

The plurality category in the english language Summary

Quantity is a scientifically-philosophical category. Quantity category is specific to all languages of the world and has many lexical grammatical ways of expression in these languages/ In the article the category of plurality which is considered the most important category in English language is discussed. Also thoughts a number of scientists about a plurality category are reviewed.

The article speaks about the grammatical category of in English and, its compare its same kinds such as personal, demonstrative, interrogative, definite and indefinite pronouns.

The article is dealing with the ways of morphological expression of number in English and Azerbaijanian. Here is spoken about the role of

number in the expression of ideas and given examples to show how the means of number shift in sentences with the same lexical and syntactical structure.

It is stated in the article that some linguists consider the number to be pure semantical, some consider it to be syntactical and others consider it to be a grammatical category. Here is performed brief study of morphological ways of number.

**М.Мурадова,
Г.Алахвердиева**

**Категория множественности в английском языке
Резюме**

В статье рассматриваются некоторые аспекты контрастивной морфоогии, практический курс английского языка, категория количества в английском языке, их сопоставительная характеристика в азербайджанском языке, их семантика в разных терминах и словосочетаниях.

Количество научно-философская категория количества присущ всем языкам мира и обладает многими лексическими способами выражения в этих языках. В статье обсуждается категория множественности, которая считается наиболее важной категорией в английском языке. Также рассматриваются мнения ряд ученых о категории множественности.

Данная статья посвящена морфологическим путям выражения значения категория количества в Азербайджанском и Английском языках. Здесь объясняется роль числительная при вражении идей и предоставлены примеры показывающие как средства количества меняются в предложениях с одинаковой лексической и синтаксической структурой. В статье отмечается, что некоторые языковеды считают количества семантической, некоторые синтетической и некоторые грамматической категорией. Здесь изучаются морфологические способы образования количества в Английском и в Азербайджанском языках

**Rəyçi: Natella Axundzadə
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.**